

Ágh Attila

Opponensi vélemény Rostoványi Zsolt: Globalizáció és civilizáció(k) című MTA doktori értekezéséről

Rostoványi Zsolt doktori értekezése a posztmodern világról szól, posztmodern eszközökkel. Diskurzus a diskurzusokról és értelmezés az értelmezésekről, s ez nagyon megnehezíti az opponens dolgát. Az értekezés egyfelől impozáns anyagot vonultat fel, elméletek tucatjait elemzi hivatkozások és lábjegyzetek sokaságán keresztül, de másfelől a szerző tudatosan kerüli az állásfoglalást, közel egyforma kritikai mértékkel mér minden elmélet ügyében, s nem akar szilárdan és véglegesen állást foglalni egyetlen bemutatott koncepció, diskurzus, világnézet vagy kulturális attitűd és értékrendszer mellett sem. Mivel az elfogultságok világában élünk, mégpedig elsősorban a szerző legfőbb érdeklődését képező iszlám világgal és nézetrendszerrel szemben, ezért ennek a nyílt, felvilágosító magatartásnak inkább a pozitív oldalai dominálnak, és a monumentális munka elismerésére készítetik az opponenszt. De akkor már a szerző logikája szerint is, vele szemben is felvethető az a kritikai nézet, hogy hova vezet a diskurzusok körbenforgó diskurzusa, s nem kellene mégis valamiféle rendszert belevinni a mai világ kavargó rendszertelenségébe.

Az értekezés rendkívül aktuális témát választott, amit igen érdekes és gazdag információt szolgáltatva dolgoz fel a szerző, interdiszciplináris módszerrel, s ez az értekezés egyik nagy érdeme. Felsorolni is hosszú lenne, hogy mennyi témát dolgoz fel a szerző a nemzetközi viszonyok elméleti rendszereitől a kultúrák és a civilizációk tarkaságán át a filozófiai álláspontokig. Felesleges lenne ebben a nagy áttekintésben kisebb hiányokat keresni, hiszen annyi mindenről esik szó, akkor is, ha mondjuk az opponens ízlése szerint az Annales-iskola, mint a társadalomtörténeti nézőpont is részt érdemelt volna ebben a gazdag kavalkádban. A szerző módszere a bemutatás, a kérdőjelek felvázolása és a szembesítés a másféle elméletekkel, ami a kultúra és a civilizáció fogalmaival indul és a hidegháború utáni „globalizálódó” nemzetközi rendszer antinómiáinak elemzésével folytatódik. Kifejezetten érdekes a fundamentalizmus értelmezése (135. p.) vagy a globalizáció – regionalizáció mint globalizáció azt követő bemutatása, ugyanakkor már itt is újra meg újra találkozunk a szerző tipikus elhatárolódásaival, ahogy a multikulturalizmus esetében, miszerint „a multikulturalizmusnak nincs egységes, konszenzusos definíciója” (171. p.), mint már korábban is a nemzetközi rend (105. p.) kapcsán. Viszont a helyzet az, hogy a társadalomtudomány alapfogalmai túlnyomó részének nincs konszenzusos definíciója, például a nemzetnek, a modernitásnak vagy éppen a posztmodernségnek sincs, mégis sok kutató állást foglal, és saját koncepciót alakít ki, míg Rostoványi megáll a bemutatásnál, amit azonban sokkal szélesebben, informatívabban és kritikusabban végez el, mint a szokványos elemzések.

Stanley Hoffman hozta be az „elméleti szigetek” (islands of theory) kifejezést, s nyilvánvalóan Rostoványi szerint ilyen világban élünk, ahol a társadalomtudományban csak elméleti szigetek, teória-töredékek vannak, s még hidakat is aligha lehetne építeni köztük. Ezért újra meg újra köröz a témák körül, újra meg újra, más és más oldalról visszatér a már megtárgyalt kérdésekhez, ami a déja vue élményén túl a dolgozat mozaikszerűségét adja, viszont nagyon színes és érdekes kaleidoszkóp tárul a szemünk elé a részletek végtelen gazdagságával és finom árnyaltságával. Újra meg újra visszatérnek a kultúrák – illetve másként a civilizációk – közötti konfliktusok (190. p. után is), mert a kultúrkörök és a nagy civilizációk közötti konfliktusok, versengések állnak a szerző érdeklődésének középpontjában, mintegy végig az

értekezésen keresztül tulajdonképpen Samuel Huntington divatos elméletével perlekedve. Nem foglal állást a realizmus-idealizmus a nemzetközi viszonyok elméletét megosztó vitájában, de egész értekezéséből kitűnik, hogy nem fogadja el, és nem is fogadhatja el a realizmust, hiszen mindvégig a kulturális tényezők kiemelt jelentősége mellett érvel a világpolitikában. Hasonlóképpen paradox helyzet, hogy nem fogadja el Huntington elméletét sem a civilizációk összeütközéséről, de a dolgozat legjobb része a fundamentalizmusok kölcsönös és többször visszatérő kritikája. A disszertáció téziseinek (9. p.) az univerzalizmus – partikularizmus/relativizmus ellentétpárja kapcsán fejti ki a legtisztábban a szerző állásfoglalását, miszerint „bármelyik abszolutizálása félrevezető és hibás”, hiszen mindkettő mindig jelen van, csak látszólag ellentétesek, feltételezik és áthatják egymást. De akkor ezt az értekezésben ki lehetne fejteni, mint közös lényegyet, amelyben találkoznak, a szerző viszont jobbra csak az ütközéseiket mutatja be kölcsönös és méltányos kritikával mindkét oldal felé.

Ez a kölcsönös és méltányos kritika mindenekelőtt a szerző fő kutatási területén mutatkozik meg, az iszlám világ elemzésében, ami az értekezés fő gondolati háttérét is adja. Rostoványi úgy mutatja be a Nyugat – főleg az Egyesült Államok – és az iszlám világ ellentétét, hogy túllép a szokásos nyugati előítéleteken, szlogeneken és elfogultságokon, de egyben képes az iszlám világ belső, immanens kritikáját is megadni, sokféle irányzatát bemutatni. Igen érdekes kisebb részlete ennek a nagy, impozáns anyagnak például az „ázsianizmus” bemutatása, aminek megintcsak különböző értelmezései vannak, de ezek többnyire egyaránt ismeretlenek Nyugaton és nálunk is. A Nyugat, s főleg az Egyesült Államok kritikájában igen érdekes az amerikai „posztmodern” birodalmiság paradoxonainak átfogó kritikai értékelése (227. p. után), az amerikanizmus mint „nemzeti civil vallás” felmutatása (236. p.), a küldetésstudat, a térítés, az amerikai értékek és eszmények felsőbbrendűségébe vetett hit (240. p.) elemzése, ez helyezi más megvilágításba az egész Huntington teória kritikáját.

Így jutunk el a 263. oldalra ahhoz, ami az egész értekezés lényege, s amihez az összes többi csak bevezetés volt, Az iszlám versus Nyugat szembeállítás átfogó elemzéséhez. De nem szabadulunk ki az örök körforgásból, mert az elemzés újra meg újra visszatér az „amerikanizmus fundamentalizálódásához” (330. p.), újabb friss és érdekes érvekkel és megint más oldalról. Megint árnyalt elemzést kapunk az amerikai és az iszlám fundamentalizmus kritikájáról egyaránt, s a hajlékony, árnyalt, kölcsönös empátiát mutató elemzések után visszatér a tézisek főmotívuma, ami az értekezés legfőbb elméleti állásfoglalása: „Igen nehéz – gyakorlatilag lehetetlen – az állásfoglalás az univerzalizmus – relativizmus (vagy másképpen: a racionalizmus-relativizmus) vitában. Mindkét 'szembenálló fél' érvrendszerében sok az igazság, ugyanakkor mindkét nézet sok veszélyt is rejt magában.” (353. p.).

Egészében véve az opponensnek nagyon nehéz a posztmodern világnak ezen posztmodern megtárgyalásáról részletesen véleményt kialakítani és áttekintést adni. Az értekezés érdemi értékelése azonban végül is könnyű feladat, mert ezt az aktuális témát igen kiterjedt anyagon és interdiszciplináris megközelítésben feldolgozó értekezés mindenképpen javasolható az akadémiai doktori cím elnyerésére. Rostoványi Zsolt munkája nagyigényű és nagyívű munka, amely korunk nagy kérdésével való szembenézés bátorságát felvállalta és annak elemzését jelentősen gazdagította.

(A szerző filozófus-politológus, az MTA doktora)